

ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ТРАВНИКУ И ЊЕН ИКОНОСТАС

На помен Травника помишљамо најчешће на округне или ексцентричне везире и њихову бизарну пратњу, конзуле збуњене пред чудима овог најзападнијег дијела егзотичног оријента, осине домаће бегове, уздржане али горде гучогорске и долачке фратре, ћутљиве и неповјерљиве Јевреје. Травничке Србе Андрић помиње ријетко – неколико православних кућа, јеромонаха Пахомија који служи у цркви Светих архангела и малобројне и сиромашне чланове православне црквене општине, а међу њима најугледније, браћу Петра и Јована Фуфића.¹

Архивски и други извори о православним Србима у Травнику на почетку 19. вијека, у времену о којем пише Андрић, заиста су малобројни.

На самом крају 17. вијека, након што је Еуген Савојски разорио и спалио Сарајево, везирска столица пренесена је у Травник, гдје су османски намјесници Босне резидирали до 1850. године. Стога је 18. вијек вријеме формирање нове травничке чаршије и доба снажног привредног развоја Травника. Поступно се повећао број хришћанског и јеврејског становништва. У времену о којем пише Андрић, а које претходи градњи травничке цркве Успења Богородице, Травник је имао око 7000 становника. То је двоструко више у односу на 17. вијек, а тај број се неће битно мијењати до средине 19. стољећа,² када ће, након губитка престоне позиције, у року од три деценије, број становника бити умањен за преко хиљаду душа.³

¹ И. Андрић, *Травничка хроника*, Београд 1958, 82, 415, 471-472. Међу потомцима Фуфића које помиње Андрић треба поменути трговца Гаврила Фуфића, који је рођен 1824, а умро 1901. године у Травнику. Био је власник неколико бродова који су пловили по Јадранском мору, подаци Црквене општине Травник, 2009.

² Иван Франо Јукић наводи да је 1850. године Травник имао 1500 муслиманских кућа, 350 католичких, 100 православних, 50 јеврејских и 80 циганских кућа – свега 12000 становника. Још спомиње 16 џамија, 5 мектеба, 1 медресу, 1 текију дервиша, 2 католичке и 1 православну школу, I. Јукић, *Zemljopis i povjesnica Bosne, Zagreb 1891*, 23; M. Udovičić, *Travnik u vrijeme Austro-Ugarske (1878 – 1918)*, Travnik 1981, 31, 32.

³ Према првом попису који је аустроугарска власт сачинила 1879. године Травник је имао 5887 становника, M. Udovičić, *Travnik u vrijeme Austro-Ugarske (1878 – 1918)*, 5. Гилффердинг наводи да су послје 1852. и православни напуштали Травник, А.

Сл. 1 Црква
Успења
Богородице
у Травнику,
1852-1854.

Fig. 1 The
Church of the
Assumption
of the Virgin
in Travnik,
1852-1854

Православно становништво се насељава у граду испод Влашића средином 18. вијека.⁴ О присуству православних Срба у Травнику у 18. вијеку свједочи помен извјесног Јована из Травника 1769. године у документима Старе православне цркве у Сарајеву.⁵ Двадесетак година касније, 1787, помиње се у Травнику самарција Ристо Сарајлија, што би могло да наведе на претпоставку да су се у 18. вијеку Срби занатлије у град на Лашви насељавали из Сарајева.⁶ Наведену претпоставку поткрепљује и податак да је прије 26. априла 1829. године, када је пописана његова заоставштина, у Травнику умро Михаило, син Васиља Ковачевића, становника Сарајева, који се овдје бавио трговином.⁷

Из пописа бискупа Милетића из 1813. године види се да је православно становништво било настањено у 15 села травничке жупе.⁸

Према помиње православну цркву Светих архангела Андрић не наводи ни гдје се налазила ни како је изгледала. Према подацима које су објавили досадашњи истраживачи прошлости везирског града, православна

Гилфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972, 314.

⁴ Претпоставља се да се православно становништво у околину Травника доселило у вријеме османског освајања Босне. Према истраживањима В. Скорића и Х. Шабановића може се закључити да православни у околини Травника потичу из околине Новог Пазара и Сјенице, на што упућује сличност ношње и идентичност начина сирења и справљања млијека, В. Скорић, *Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни*, Гласник Земаљског музеја XXX, Сарајево 1918, 225; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Сарајево 1959, 34, 49; М. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira, 1699-1851*, Travnik 1973, 75-76; М. Udovičić, *Travnik u vrijeme Austro-Ugarske (1878 – 1918)*, 39.

⁵ В. Скорић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*, Сарајево 1928, 55.

⁶ Срби су се и у другим варошима у Босни бавили самарцијским занатом, Н. Креševljaković, D. M. Korkut, *Travnik 1464-1878*, Travnik 1961, 71.

⁷ Н. Креševljaković, D. M. Korkut, *Travnik 1464-1878*, 74-75.

⁸ *Franjevački vijesnik* XXXVIII 1931, 374-375; F. Maslić, D. Baner, *Vodič kroz prošlost, starine i prirodno nasljeđe travničkog kraja*, Travnik 2006, 52.

црква налазила се три километра југоисточно од вароши, у селу Граховику. Неки међу њима претпостављају да су свештеници из Граховика до средине 19. вијека долазили у Травник и одржавали богослужење “под ведрим небом”.⁹ Један опис Босне објављен 1842. године наводи забрану одржавања хришћанског богослужења у граду: “У Травнику, то јест у варошу, је свим крстјаном забрањено држати службу божју; него изван вароша могу. Крстјаном римске исповиди служи мису фратар (кад дође) доле на брду у једној мало бољој кући. Крстјани грчке исповједи, будући да немају никакове куће на брду зато морају под шатором чатити службу: а то им је највише неприлично, сваки пут шатор и оне свете ствари преносити тамо и амо.”¹⁰

Нема поузданих података о цркви у Граховику која више не постоји – претпоставља се да је била брвнара.¹¹ У Гласнику Земаљског музеја из 1901. године Милан М. Вукићевић је објавио запис из једног Служабника (штампан код Вићенца Вуковића у Венецији 1554. године) који се на почетку 20. вијека налазио у травничкој православној цркви.¹² У запису се наводи да је Трифко Лугоња из Купреса поклатио овај Литургијар 18. јула 1808. године “цркви Светог архистратига Михаила у шехер Травник”. Необично је што дародавац изричито казује да књигу прилаже у “цркву .. у шехер” ако се црква налазила изван шехера – у оближњем селу.

О постојању неке богомоље/капелице у самом Травнику у првој половини 19. вијека можда свједочи помињање православне основне школе у везирском граду већ 1822. године. Не зна се тачно гдје се ова школа налазила, али се претпоставља да би се “капелица” и школа могле убицирати испод Бабића брда, гдје је било више православних кућа.¹³

На једној икони Богородице Умиљенија, коју Ђоко Мазалић сматра италијанским радом (венецијанским или асишким) из 15. или 16. вијека, а која се 1954. године налазила у цркви у селу Дукати у Витовљу на Влашићу, налазио се натпис који саопштава да је икону обновио травнички трговац Јосиф Марковић 26. септембра 1849. године.¹⁴ Мазалић претпоставља да је икона била дар имућније православне црквене општине у Сарајеву приликом градње цркве у Граховику, да је средином 19. вијека била почађавила (због чега је “обновљена”), а да ју је потом травничка црквена општина придарила цркви у Витовљу (која је саграђена 1928).

О травничким Србима у првој половини 19. вијека, дакле у времену које непосредно претходи градњи Успењске цркве, свједочи и представка из 1847. године у одбрану “честитог кајмакама Шефки-бега” коју православни

⁹ Fatima Maslić, *Starine i muzeji Travnika*, Zagreb-Travnik, 1990.

¹⁰ М. Маџураић, *Pogled na Bosnu*, Zagreb 1842, 25

¹¹ Мазалић у тексту из 1954. године тврди да се “.. и сад зна за мјесто те цркве”, Ђ. Мазалић, *Nekoliko starih ikona*, Naše starine II, Sarajevo 1954, 60.

¹² М. М. Вукићевић, *Из старих србуља*, Гласник Земаљског музеја XIII, Сарајево 1901, 57.

¹³ V. Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1965, 65.

¹⁴ Ђ. Мазалић, *Nekoliko starih ikona*, 59-61.

трговци из Травника потписују као “гркославени”.¹⁵ Међу потписницима се, поред имена попа Јована, помињу и “газде” – Ристо Фуфић, Ђорђе Гиздић и Јосиф Марковић, свакако исти онај који ће двије године касније обновити поменуту Богородичину икону која се средином 20. вијека нашла у цркви у Витовљу.¹⁶ Изнесена је претпоставка да су се Срби трговци у Травник доселили из Сарајева или из Чипуљића (Бугојна)¹⁷ премда за сада нема поузданих извора који би ту тезу поткријепили.

Поузданији подаци о градњи садашње православне цркве у Травнику потичу из 1852. године, када је добијена дозвола од турских власти за њено подизање. Земљиште за градњу црквена општина добила је 1854. од Шемсибега Ибрахимпашића - Кукавчића.¹⁸ У шестој деценији 19. вијека забиљежен је још један сличан случај – земљиште на којем је 1859. године саграђена православна црква Успења Богородице у Ливну црквено-школској општини ливањских Срба уступио је бег Гагић.¹⁹

Реформе које су проведене у Османском царству средином 19. вијека олакшале су православним хришћанима у Босни добијање дозвола (царских фермана) за градњу цркава. Танзимат, ђулхански хатишериф из 1839. године, гарантовао је свим поданицима, без обзира на вјероисповијест, једнаку сигурност живота, части и имовине.²⁰ Године 1856. Хатихумајуном,

¹⁵ “Шевки - ефендија је био један од ријетких турских управника у Босни који је стварно желио побољшати судбину хришћана и који је овдје, у Травнику, почео спроводити у живот одлуке хатихумајуна... Али и поред тога, Шевки-ефендија паде за непуну годину као жртва интрига неких фанатика и подмитљиваца, а из зависти сарајевског генералног гувернера. Крајем 1856. године предали су га суду и опозвали у Цариград, мада му нису нашли кривице”, А. Гилфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, 313.

¹⁶ К. Draganović, *Otomanska Bosna u XIX stoljeću i carski namjesnici u njoj*, Vrhbosnensia, god. XVI, br. 2, Sarajevo 2012, 473, нап. 25.

¹⁷ М. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*, 76.

¹⁸ У Паша махали у кући која је за 18000 гроша откупљена од Мехмед-алајбега Ибрахимпашића-Кукавчића, радила је од 1845. године и прва травничка болница (војна, али по потреби и цивилна), у великој згради у коју ће послѣје аустроугарске окупације бити смјештена војна команда, М. Udovičić, *Travnik u vrijeme Austro-Ugarske (1878 – 1918)*, 184. Сматра се да су Кукавчићи насљедници Мехмед-паше Кукавице, који је био босански везир 1752-1755, а који је био поријеклом или из Фоче, или са Купреса; М. Udovičić, *Travnik u vrijeme vezira*, 79; О. М. Džaja, *Sa Kupreške visoravni*, Kupres 1970, 35, 36. Угледна травничка породица Ибрахимпашића-Кукавчића угасила се почетком 21. вијека. Нажалост, Кукавчића архив, за који се наводи да је “кроз генерације чуван с управо дирљивом љубављу и смислом за старине, а уз то био узорно разврстан и сређен” изгорио је заједно са кућом у великом пожару који је задесио Травник 1903. године, Н. Крешевићковић, Д. М. Korkut, *Travnik 1464-1878*, 91. Оно што је од породичне заоставштине преостало чува се у Завичајном музеју у Травнику, али њено детаљније истраживање тек предстоји.

¹⁹ Д. Лј. Кашић: *Srpska pravoslavna crkva Uspenija presvete Bogorodice u Livnu*, Livno, 1979, 22. Слични примјери срећу се у Босни и након аустро-угарске окупације. Земљиште за градњу цркве у Ламинцима у Лијевчу пољу поконио је посједник Мујага Смаилагић из Градишке, *Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српскоправославног свештенства и описом цркви у Дабробосанској дијецези у години 1888*, Дабробосански источник, год. 2, Сарајево 1888, 9.

²⁰ J. V. Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva 3*, Zagreb 1979, 330-451.

Сл. 2 Иконостас цркве Успења Богородице у Травнику, око 1854.

Fig. 2 Iconostasis of the Church of the Assumption of the Virgin in Travnik, around 1854

као највишим правним актом, османска влада гарантовала је вјерским мањинама слободу вјероисповијести, једнакост пред законом, уједначавање пореских обавеза и образовања и приступа државним службама.

Реформе су наишле на снажан отпор беговата у Босни, сломљен тек енергичном и немилосрдном акцијом Омер-паше Латаса 1850-1851. године.²¹ Тако су се и резултати османских реформи овдје показали тек након Латасове интервенције, а најочљивија посљедица њихова била је градња тридесетак православних цркава.

Након готово два стољећа (од средине 17. до средине 19. вијека) током којих је стваралаштво у окриљу православне цркве у Босни било сведено на сасвим скромне подухвате градње цркава брвнара и њихово опремање једноставним, рустичним иконостасима, а током којих је само богата и утицајна сарајевска црквена општина успијевала да ангажује неког врсног српског иконописца или да набави покоју вриједну критску икону, послје 1851. и код православних у Босанском пашалуку почиње “обнова визуелне културе, у којој се огледала вјерска и национална припадност”.²²

Већина цркава од чврстог материјала, знатно већих димензија од оних које су имале брвнаре из 18. вијека, подигнута је у градовима, у којима

²¹ G. Šljivo, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini 1850-1852*, Sarajevo 1977.

²² И. Женарју, *Сакрална топографија манастира Сочанице*, Баштина, св. 3, Приштина-Лепосавић 2011, 313-329.

Сл. 3 Иконостас цркве Успења Богородице у Травнику, престоње иконе Богородице и Христа и царске двери

Fig. 3 Iconostasis of the Church of the Assumption of the Virgin in Travnik, throne icons of the Virgin and the Christ, and Royal Doors

је постојала одраније организована црквено-школска општина. У шестој деценији започела је градња православних цркава у Травнику, Бугојну, Ливну, Чајничу, Дервенти, Фочи, Високом, а шездесетих и седамдесетих година и у Сарајеву, Бијељини, Дувну, Љубињу, Љубушком, Мостару, Тузли. Дозволе за подизање храмова и средства за њихово зидање и опремање обезбједиле су и неке сеоске општине – у Бијелом Пољу код Мостара, Биограду код Невесиња, Чечави код Теслића, Доњем Вуковском код Купреса, Герзову и Пецки код Мркоњић Града, Кљевцима и Саници код Санског Моста, Копривни код Модриче, Лијешћу код Брода на Сави, Поплату код Стоца, Рђусима код Љубиња, Габели код Чапљине, Запланику код Равног.

Чињеница да су Срби у Травнику одобрење османских власти за подизање своје богомоље добили свега годину након Латасове акције свједочи о економској моћи и политичком угледу, као и о ревности травничке црквене општине.²³

Нема података о градитељу нити о појединостима подизања травничке православне цркве. Дужином од 18 и ширином од преко 11 метара, са кровом високим преко 10, и звоником чија висина премашује 19 метара, црква Успења Богородице може да се сматра здањем уочљивих, за вријеме у којем је грађена монументалних димензија.²⁴ Концепт простора је једноставан – једнобродни храм са полукружном апсидом на истоку и

²³ Током 19. вијека економско стање травничке православне црквене општине ће се побољшавати – 1888. године општина ће располагати са неколико ханова, дућаном и млином са три жрвња, *Пријеглед протопрезвитерата, парохија са бројем села, кућа и душа, српскоправославног свештенства и описом цркви у Дабробосанској дијецези у години 1888*, Дабробосански изворник, год. 2, Сарајево 1888, 20

²⁴ Александар Гиљфердинг, додуше, травничку цркву описује као врло биједну и малу. Он наводи да је у години његовог обиласка Босне, 1857, у Травнику било око 1000 муслиманских и 60 хришћанских, углавном православних кућа. Наводи да православни уз цркву имају и школу, А. Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, 314.

полуобличастим сводом над наосом. Камени зидови су масивни, дебљи од метра. Црквена порта ограђена је преко три метра високим каменим зидом, чија је конструкција стабилизована хоризонталним дрвеним серклажом - сантрачима. Јужно од цркве, на падини, налази се гробље, на којем најстарији камени крстови потичу из 1865. године.

Црква је до данас сачувала готово у потпуности првобитни изглед. Мање грађевинске преправке су извршене 1911. године.

О настанку иконостаса такође не постоје писани историјски подаци. Димензије, облик, стилске одлике дуборезног украса и иконописа наводе на закључак да је израђен – дрворезбарен и сликан – непосредно након градње цркве.

Веома је мали број оригиналних иконостаса украшених дуборезом насталих у шестој, седмој и осмој деценији 19. вијека који су сачувани у црквама у Босни и Херцеговини. Поред травничког, дуборезни иконостаси из овог времена сачувани су још само у црквама у Фочи и Сарајеву. Иконе сарајевског иконостаса израђене су у Сергијевском манастиру код Петрограда и поклон су руске царске породице сарајевском саборном храму,²⁵ а једноставну класицистичку иконостасну преграду израдили су у Сарајеву прије 1873. године руски мајстори.²⁶ Фочански иконостас већи је и амбициозније замишљен него травнички. Дуборез у цркви Светог Николе у Фочи украшава и трон и проповједаоницу, а иконе носе изразите стилске одлике класицизма, што их јасно одваја од зографског иконописа у травничкој цркви. То би могло да буде основа и за претпоставку да је, за босанске прилике 19. вијека раскошни, црквени мобилијар за цркву у Фочи набављен коју деценију након њене градње, 1857. године. Можда се то десило 1878. када су на фочанској цркви вршене веће грађевинске преправке.²⁷

Иконостас травничке православне цркве састоји се од парапета и три хоризонтална низа икона. У првом низу су престоне иконе Богородице са Христом дјететом и Христа Пантократора (натпис на отвореном кодексу у Христовој руци гласи: ПРИИДІТЕ КО МНЕ ВСЫ ТРЪЖДАЮЩИСА ѿ ВРЕМЕНЕ НИИ АСЪ ОУПОКОЮ ВИ ВОЗМИТЕ ИГО МОЕ НА СЈЕ] БЕ И НАУЧИТЕ СА ѿ МЕНЕ АКО КРОТОКЪ ЕСАМЪ И СМИРЕНЪ СЕРДЕЦЕМЪ ѿБРАЦТЕ ПОКОЙ ДУШАМЪ ВАШИМЪ).²⁸ Поред царских, иконостас има и бочне двери – са иконом арханђела Михаила на сјеверној и архиђакон Стефана на јужној страни.²⁹ Ове двије иконе имају стилска

²⁵ С. Косановић, *Нова српскоправославна црква у Сарајеву*, Босанска вила, Сарајево 1888, 270.

²⁶ З. Зековић, *Елаборат конзервације и рестаурације зидне декорације (орнаментике), иконостаса, икона, проповједаоница, трона, Христовог гроба*, Београд 2000.

²⁷ Р. Билинац, *Стара православна црква у Фочи*, Београд-Фоча 2008, 46.

²⁸ Молитва тринаеста светог Јована Дамаскина.

²⁹ Сликање арханђела Михаила на сјеверним и архиђакон Стефана на јужним дверима врло је уобичајено на иконостасима које су изводили зографи са југа Балкана и може да се види на иконостасима цркве у Крагујевцу и Јагодини (1818), у Селевцу (1833), Кобишници (седма деценија 19. вијека) и на другим иконостасима

Сл. 4 Иконостас цркве Успења Богородице у Травнику, царске двери
Fig. 4 Iconostasis of the Church of the Assumption of the Virgin in Travnik, Royal Doors

обиљежја класицизма, сасвим различита од зографског манира осталог сликарства на иконостасу. Дуборез на бочним дверима се избором мотива и обрадом такође видно разликује од остатка дрворезбареног украса, па је сасвим сигурно да су оригиналне бочне двери накнадно замијењене садашњим.

У централним овалним медаљонима на царским дверима су арханђео Гаврило и Богородица, изнад њих пророци Давид и Соломон, а у најнижој зони су свети архијереји - на лијевом крилу двери свети Василије и свети Јован, а на десном свети Григорије и свети Никола.

Изнад сјеверних двери је Аврамово гостољубље (БГЪ СЕ АВІ АВРАМУ), изнад јужних Васкрсење Лазарево (ВОСКРЕСЕНІЕ ЛАЗАРЕВО), а изнад царских двери Успење Богородичино (УСПЕНИЕ ПРЕСВЕТІА БЦІ). Начин на који су ове три иконе постављене и њихова неуклопљеност у дрворезбарену

композицију иконостаса, наводи на помисао да су оне првобитно биле смјештене на некој другој површини олтарске преграде. Будући да су 1911. године на цркви вршене грађевинске интервенције и да су вјероватно тада набављени и владичански престо и Христов гроб, са дуборезним украсом уздржаних класицистичких одлика, могуће је да је тада извршена и замјена првобитних бочних двери, а тиме су и три поменуће иконе добиле ново мјесто на иконостасу.

Другу зону чини Деизисни чин са апостолима (СТЪИ АПЉЪ ОМА, СТЪИ АПЉЪ ВРТЛОМЕ, СТЪИ АПЉЪ ЕВАНГЛ МАӨ, СТЪИ АПЉЪ АНДРЕА, СТЪИ АПЉЪ ПЕТАРЪ, СТЪИ АПЉЪ ЕВАНГЛ ЛК, М БЖІ, ІС-ХС, СТЪИ ИФВ, СТЪИ АПЉЪ ПАВЕЛЪ, СТЪИ АПЉЪ ИФВ, СТЪИ АПЉЪ ?ИІА, СТЪИ АПЉЪ ЕВАГЕЛІСТ МАРКО, СТЪИ АПЉЪ ИАКОВЪ, СТЪИ АПЉЪ ФІЛІПЪ), а трећу иконе светитеља и Празника. Низ почиње на сјеверној страни иконом арханђела Михаила (СТЪИ АРХАНГЕЛЪ МІХАІЛЪ), слиједе Вознесење светог Илије (СТЪИ ПРОРОКЪ ИЛІА), свети Петар и Павле (СТЪИ ПЕТАРЪ СТЪИ ПАВЕЛЪ), Благовијести

које су сликали Јања Молер, Живко Павловић, Дичо Крстев и други позни зографи у Македонији и Јужној Србији, А. Милошевић, *Црква Светог Илије у Смедеревској Паланци*, 2006, 31; Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије, 1791-1848*, Београд 1986, 254-256; П. Васић, *Живко Павловић молер пожаревачки и његово доба*, Пожаревац 1968, 22; Е. Алексијев, *Дичо Зограф, иконопис*, Скопје 1997, табле XI и XII; В. Даутовић, *Црква Светих апостола Петра и Павла у Кобишници*, у књизи *Сакрална топографија Неготинске Крајине*, приредио Н. Макуљевић, Неготин 2012, 96-99.

(БЛГОВЩАНІЕ), Крштење Христово (БГОАВЛЕНІЕ), Света Тројица (СТАА ТРЦА), Васкрсење Христово (ВОСКРЕСЕНІЕ ХРІСТОВО), Рођење Христово (РОЖДЕСТВО ХРІСТОВО), цар Константин и царица Јелена (СТЊИ КОНСТАН СТА ЕЛЕНА), свети Дамјан и Козма (СТЊИ ДАМАНЪ СТЊИ КОЗМ), те икона архиђакона Стефана (СТЊИ АРХІДІАКОНЪ СТЕФАНЪ) на јужном крају низа.

На врху иконостаса је Распеће, са ликовима јеванђелиста у овалним медаљонима око распетог Христа (Матеј сјеверно, Марко јужно, Јован изнад, а Лука испод крста) и иконама Богородице (сјеверно) и Јована Богослова (јужно). У подножју Распећа су изрезбарене двије велике адосиране немани.³⁰

Програм иконостаса је уобичајен, већ утврђен у зографској пракси 19. стољећа. Сличан избор појединачних ликова светитеља и сцена Великих празника среће се на низу иконостаса у Србији у седмој и осмој деценији 19. вијека.³¹

У стилском погледу иконе су (изузев оних на бочним дверима) зографски рад невеликих домета, чврсто везан за поствизантијску иконописачку праксу.³² Разумљиво је одређујење ктитора, чланова невелике православне црквене општине у Травнику, да се за осликовање иконостаса ангажује иконописац који његује традиционално поствизантијско сликарство. Сликари са подручја Карловачке митрополије, школовани на западноевропским академијама, или стасали у окружењу у којем је савремени историцизам био преовлађујући, за травничке Србе су морали бити исувише модерни и православном духу страни. У годинама непосредно након Омер-пашине интервенције, када је сјећање на везирска времена обесправљености још увијек било свјеже и снажно, одређујење за конзервативно зографско сликарство било је нека врста јавне демонстрације вјерског и националног идентитета и гаранције за његово очување.³³ Настало ослањањем на старе иконографске обрасце и њиховим копирањем, оно је обезбеђивало догматску исправност насликаног садржаја.³⁴

³⁰ Велики крст на врху иконостаса постаје обавезан елемент од краја 16. вијека, М. Ћоровић-Љубинковић, *Средњовековни дубрез у источним областима Југославије*, Београд 1965, 60-63; А. Серафимова, *Прилог проучавању иконостасних крстова на Балкану*, Манастир Црна ријека и свети Петар Коришки, Приштина-Београд 1998, 149-167.

³¹ У цркви Рођења Богородице у Неготину, у црквама Вазнесења Христовог у Рајцу, Свете Тројице у Рогљеву, Свете Тројице у Мокрању, Светих апостола Петра и Павла у Кобишници, И. Ћировић, *Црква Рођења пресвете Богородице у Неготину*; В. Даутовић, *Црква Вазнесења Господњег у Рајцу*; исти, *Црква Свете Тројице у Рогљеву*; исти, *Црква Свете Тројице у Мокрању*; исти, *Црква Светих апостола Петра и Павла у Кобишници*, у књизи *Сакрална топографија Неготинске Крајине* (приредио Н. Макуљевић) Неготин 2012, 147-148; 207-209; 225-227; 132-134; 96-99.

³² N. Makuljević, *The „Zograph“ Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830-1870*, *Balkanica XXXIV*, Beograd 2004, 383-431.

³³ А. Милошевић, *Црква Светог Илије у Смедеревској Паланци*, Смедеревска Паланка, 2006, 53.

³⁴ А. Костић, *Иконостас цркве брвнаре Светих апостола Петра и Павла у Лозовику*, Смедеревски зборник, бр. 3 (2012), стр. 90.

Сл. 5 Иконостас цркве Успења Богородице у Травнику, Деизис са апостолима и празничне иконе, сјеверни дио

Fig. 5 Iconostasis of the Church of the Assumption of the Virgin in Travnik, Deisis with apostles and holidays' icons, northern part

Зографско сликарство у овом раздобљу среће се у низу цркава у Грчкој и Бугарској, на Косову и Метохији, у Санџаку, јужној Србији и на сачуваним иконама у Босни и Херцеговини. Опредјељење за зографску традицију тумачи се, између осталог, и чињеницом да су се поменуте регије средином 19. вијека налазиле под јурисдикцијом Цариградске патријаршије.³⁵ Зографске стилске елементе у иконопису диктирала су и упутства из ондашњих сликарских приручника.³⁶

За разлику од ослобођене Србије у којој је у првој половини 19. вијека саграђено, обновљено, осликано и иконостасима опремљено на десетине цркава и у којој је у то вријеме радио велики број сликара,³⁷ на простору Босне у истом периоду по имену знамо тек неколицину мајстора.³⁸ Стога треба да се претпостави да је сликар којег су за израду икона на олтарској прегради њихове нове цркве ангажовали травнички Срби дошао у град на Лашви или из ослобођеног дијела Србије, или са простора Јужне Србије и Македоније, гдје су активни сликари који су занат изучили у јужнобалканским радионицама – међу њима и Цинцари, Грци и Бугари. Ова друга претпоставка је мање вјероватна будући да су натписи на иконама травничког иконостаса искључиво словенски, чак са појединим грешкама типичним за говорне облике српског језика – на примјер натпис уз светог Григорија на царским дверима наведен је у облику “Глигорије”.

Уједначеност, стилска и иконографска хомогеност које карактеришу рад највећег дијела по имену познатих и анонимних зографа који су радили

³⁵ N. Makuljević, *The „Zograph“ Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830-1870*, 383-431.

³⁶ А. Костић, *Иконостас цркве брвнаре Светих апостола Петра и Павла у Лозовику*, 91.

³⁷ А. Милошевић, *Црква Светог Илије у Смедеревској Паланци*, 53.

³⁸ Ђ. Mazalić, *Slikarska umjetnost u Bosni i Hercegovini u tursko doba*, Sarajevo 1965, 141-167.

Сл. 6 Иконостас цркве Успења Богородице у Травнику, Деизис са апостолима и празничне иконе, јужни дио

Fig. 6 Iconostasis of the Church of the Assumption of the Virgin in Travnik, Deisis with apostles and holidays' icons, southern part

на простору ослобођене Србије,³⁹ често онемогућује идентификовање аутора на иконама и иконостасним цјелинама када нису потписане и кад не постоји какав други историјски податак који би дозволио препознавање одређеног сликара/иконописца. Разлике међу појединима од њих уочавају се у занатској вјештини – прије свега цртачком знању и способности организовања композиције. Колорит је код већине ових мајстора ограничен на свега неколико боја, али скоро по правилу изузетно интензивних, не увијек у успјешним бојеним односима.

У ове опште оцјене уклапа се и аутор икона на травничком иконостасу. Ограничен избор тема, невелико цртачко умијеће и претјерано јарки тонови црвене, плаве, зелене, ружичасте и жуте сврставају га међу оне анониме чији су радови оцијењени као “провинцијски, рустични, чак се граниче са једним видом примитивизма”.⁴⁰ Злато он користи само на престоним иконама и царским дверима. За разлику од већине савременика, који драперије, посебно на престоним иконама, украшавају цвјетним мотивима преузетим из барокизираних облика српског сликарства 18. вијека, код овог сликара је уочљиво одсуство флоралних мотива на одјећи, изузев једва видљивог украса на хаљинама светог цара Константина и царице Јелене и на одјећи анђела из Благовијести из треће зоне травничког иконостаса.

Престоне иконе, а посебно ликови на царским дверима показују сигурнији цртеж, досљедан и пажљив поступак у третирању насликане одјеће, солидан осјећај за размјере, за цјелину и за појединости. Иконе Деизиса са апостолима као и оне из највише зоне иконостаса, премда очито имитирају тип лица из прве зоне, неспретношћу цртежа, грубошћу и поједностављеношћу поступка знатно заостају за њима.

Облик лица, третман драперије, наглашена линија подочњака и специфичан облик уста донекле подсећају на иконописне радове

³⁹ А. Милошевић, *Црква Светог Илије у Смедеревској Паланци*, 54.

⁴⁰ Б. Вујовић, *Српске иконе XIX века*, Београд 1969, 5.

Сл. 7 Иконостас цркве Успења Богородице у Травнику, крст са Распећем

Fig. 7 Iconostasis of the Church of the Assumption of the Virgin in Travnik, cross with Crucifix

плодног зографа из прве половине 19. вијека Ристе Николића,⁴¹ премда и најбољи дијелови травничког иконостаса општим квалитетом заостају за Николићевим остварењима.

Иконе арханђела Михаила и архиђакона Стефана на бочним дверима рад су мајстора који је напустио зографски иконопис и прихватио рјешења потекла из барокних и класицистичких узора. Овакве иконе често се срећу на простору Босне и Херцеговине у периоду аустро-угарске владавине, а највећим дијелом потичу из новосадских сликарских радионица. Травничке иконе на бочним дверима могу да се упореде са радом Николе Димшића на иконостасима у црквама у Високом и Бољанићу (првобитно намијењен манастиру Озрен), из 1890, односно 1895. године. Њима су сличне и иконе на иконостасима цркава у Штрпцима код Прњавора и у Рудом, које су 1907. и 1908-1912. године израђене у иконописној радионици Николе Ивковића, такође у Новом Саду.⁴²

Иконостас травничке цркве богато је украшен дуборезом. Основа је бојена у плаво, изузев на парапетима испод престоних икона, гдје је фон црвен. Дуборез је позлаћен,⁴³ аплициран на дрвену подлогу и нема

⁴¹ Б. Вујовић, *Српске иконе XIX века*, 9, 17, 22; исти, *Црквени споменици на подручју града Београда*, Београд 1973, 227-228, 286-287; исти, *Уметност обновљене Србије*, 252, 260, 261, 315, 316, 440, сл. 97-100, ТХI; Б. Цветковић, *Иконостас у храму манастира Каленића*, Саопштења XXXIX, Београд 2007, 229-246.

⁴² Слични иконостаси, са скромним класицистичким дуборезним украсом и иконама рађеним поједностављеним облицима назаренске праксе могу да се виде у црквама из времена аустро-угарске управе у селу Прибој код Лопара, у Машићима код Градишке, у Прњавору и другдје, *Српска православна епархија бањалучка, Шематизам*, Бањалука 2000, 214, 382.

⁴³ У хришћанској симболици злато означава божанску свјетлост, стога се настојало да се, чак и када су материјалне могућности биле скромне, позлате бар дијелови иконостаса, И. Гергова, *Ранијат бугарски иконостас 16-18. век*, Софија 1993, 61.

перфорираних дијелова.⁴⁴ Једноставно профилисани хоризонтални вијенци дијеле иконостас на три хоризонталне зоне. Подјела по вертикали је у зони престоних икона изведена помоћу шест стубова, који имају торусима и трохилусима профилисане позлаћене базе и капителе са резбареним мотивом палмета. У доњој половини су украшени дугуљастим једноставним лисним мотивом, а у горњој их обавија врежа винове лозе са гроздовима.

Дуборез на два квадратна парапета има широко замишљен флорални украс, са централном розетом око које се развијају четири симетрично постављена медаљона компонована од лишћа. Лисната лоза са пупољцима и розетама украшава царске двери. Овални медаљони са ликовима Богородице и арханђела из Благовијести и четворице светих архијереја на царским дверима опточени су једноставним обрубом од лишћа, док су око медаљона са ликовима пророка Давида и Соломона изнад Благовијести изрезбарене бордуре са лишћем и ружицама. На врху царских двери је овална икона Христа који благосиља обема рукама, а око ње је резбарен украс у виду лишћа.

Овалне иконе на бочним дверима имају веома богат дуборезни оквир у виду лозе са лишћем и ружицама, какве се налазе и на другим дијеловима дубореза, али се овдје појављују и мотив жира и звоноликих цвјетова, који се не срећу на резбарији царских двери, нити на другим површинама иконостаса.

Лукови изнад царских и бочних двери, као и изнад престоних икона су трочлани и покривени дуборезом у облику вријежа са крупним листовима, а у осовини сваког стуба је резбарена птица раширених крила.

Вијенац који дијели зону двери и престоних икона од зоне Деизисног чина украшен је дуборезом са мотивом вријеже винове лозе са гроздовима. Вријежа се преплиће формирајући овалне медаљоне, а унутар сваког од њих је по једна птица која кљује грозд. У средишњем овалу, изнад царских двери је лик Христов на Мандилиону у кружном медаљону. Начин на који је овај медаљон уклопљен у цјелину дуборезног и иконописног рада свједочи о јасној замисли коју су сликар и дрворезбар имали од почетка рада и подсећа на слично рјешење на иконостасу у цркви манастира Каленића.⁴⁵

Иконе у зони Деизисног чина међусобно су раздвојене стубићима покривеним резбаријом у облику трака које се преплићу и унутар којих су смјештене шестолатичне руже. Стубићи имају капителе истовјетне онима у зони престоних икона. На исти начин украшени стубићи раздвајају и иконе у трећем реду иконостаса. Вијенац између друге и треће зоне иконостаса је украшен једноставном резбаријом у облику палметица. Изнад икона Деизисног чина, као и изнад икона највише зоне, постављени су трочлани лукови, покривени резбаријом са мотивима крупних цвјетова изнад стубића. Из тих цвјетова радијално излази перасто дугачко лишће у које су уплетене шестолатичне ружице. Између тродијелних лукова и

⁴⁴ Позлата је доцније – незнано када – нестручно обновљена, тако да понегдје прелази преко дуборезног украса на подлогу, а негдје чак и на сликана поља.

⁴⁵ Б. Цветковић, *Иконостас у храму манастира Каленића*, 233.

правоугаоно завршених икона смјештен је дуборезни украс у облику три цвијета, од којих је средишњи већи. Крајње сјеверно, као и крајње јужно поље у највишој зони иконостаса умјесто иконе испод тродијелног лука имају цвјетни дуборезни украс.

Распеће на врху иконостаса и иконе Богородице и Јована Богослова око Распећа опточени су дуборезом у којем се понављају мотиви лишћа и цвијећа са доњих зона.

Као и код других остварења дрворезбарства 18. и 19. вијека,⁴⁶ и у травничком примјеру може да се уочи утицај орнаментике са графичких листова.⁴⁷

Појава класичних архитектонских елемената (вијенаца и стубова), као и давање прегради изгледа pročеља са троја врата, у дрворезбареном украсу травничке олтарске преграде може да се посматра у општем склопу симболике иконостаса као “прочeља небеског Јерусалима”, односно његовог “земаљског еквивалента, Соломоновог храма”. Преовлађујући флорални орнаменти у дуборезу такође су везани за симболику “небеског Јерусалима као цветног врта”.⁴⁸ Мотиви цвијета указују на симболичну улогу иконостаса у повезивању олтара са наосом, односно небеског са земаљским простором, будући да је цвијет коријеном везан за земљу “а мирисом за небо”.⁴⁹

Мотив винове лозе, са евхаристијском симболиком, примијењен је на стубовима између престоних икона и на вијенцу који дијели зону престоних икона од зоне Деизиса са апостолима.⁵⁰

Вријежа која уоквирује велики крст на врху иконостаса може да се доведе у симболичну везу са небеским Јерусалимом, у контексту повезивања крста на којем је Христос разапет са рајским дрветом живота.⁵¹

Висока конструкција олтарске преграде усклађена је са пропорцијама наоса и олтара. Подјела на три зоне акцентирана је профилисаним вијенцима, а вертикално рашчлањивање остварено је стубовима. Појединачне иконе наглашене су декоративним аркадама, чији ритам доприноси складу

⁴⁶ М. Тимотијевић, *Богородичин трон у Николајевској цркви у Иригу, Намена и програм барокних Богородичиних трона*, Саопштења XXVII-XXVIII (1995-1996), 136-137; А. Костић, *Иконостас цркве брвнаре Светих апостола Петра и Павла у Лозовику*, 77.

⁴⁷ Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Нови Сад 1978, сл. 69, 73, 78, 100а, 102, 108, 109, 157; М. Тимотијевић, *Богородичин трон у Николајевској цркви у Иригу, Намена и програм барокних Богородичиних трона*, 136-137.

⁴⁸ Р. Михаиловић, *Иконостас XVIII века и циклус Христових страдања*, у *Зборник Светозара Радојчића*, Београд 1969, 204-205; М. Тимотијевић, *Црква Светог Георгија у Темишвару*, Нови Сад 1996, 97-98, 100.

⁴⁹ Р. Михаиловић, *Симболичне представе банатских иконостаса XVIII века*, *Зборник Филозофског факултета у Београду XI-1*, Београд 1970, 506.

⁵⁰ И. Гергова, *Иконографската програма на иконостаса в българските земи през XVIII и XIX век*, *Проблеми на изкуството 3*, София 1991, 14

⁵¹ М. Тимотијевић, *Црква Светог Георгија у Темишвару*, 102.

Сл. 8 Иконостас
цркве Успења
Богородице
у Травнику,
Мандилион

Fig. 8 Iconostasis
of the Church of
the Assumption
of the Virgin
in Travnik,
Mandyllion

хоризонталних зона. Оваква концепција је традиционално примјењивана на олтарским преградама, посебно у црквама у Србији у првој половини 19. вијека.⁵²

У дрворезбареном украсу травничког иконостаса доминирају аплицирани елементи форме дугачког перастог лишћа, палмета, већих и мањих ружа и гроздова. Мотив птица је уситњен и дискретан, једва примјетан у цјелини дуборезног украса. Преовлађујући флорални мотиви и њихови широко замишљени, крупни облици, у већој мјери се приближавају дуборезу прве половине 19. вијека са подручја Карловачке митрополије него оном који у исто вријеме настаје на подручју данашње Македоније и југа Србије, а који карактеришу уситњене, минуциозно третиране форме са уочљивим антропоморфним и мотивима стварних и фантастичних животиња.⁵³ Сличан избор и третман мотива, али у знатно богатијим склоповима, јавља се на иконостасима које су резбарили карловачки дрворезбари Марко Вујатовић, Павле Бошњаковић,⁵⁴ Марко Константиновић и Максим Лазаревић,⁵⁵ те дуборесци из Бачке Паланке Георгије Девић⁵⁶ и Сава Љубинковић.⁵⁷

⁵² И. Зарић, *Иконостас цркве Свете Тројице у Извору код Босилеграда*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 37, Нови Сад 2009, 221-247.

⁵³ Д. Корнаков, *Творештво на мијачките резбари на Балканот од крајот на 18. и 19. века*, Прилеп, 1986; Исти, *Македонска резба*, Скопје 2009; D. Nikolovski, *Macedonian Woodcarving*, Скопје 2009; Ј. Василиев, *Катедралната црква Успение Богородично в град Пазарџик*, Пазарџик 2009, 49.

⁵⁴ М. Лесек, *Павле Бошњаковић, дрворезбар прве половине XIX века*, у Уметничка баштина у Срему, Нови Сад 2000, 445-452.

⁵⁵ Д. Медаковић, *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981, 160-164.

⁵⁶ М. Лесек, *Резбарија иконостаса цркве манастира Кувеждина*, у Уметничка баштина у Срему, Нови Сад 2000, 137-139.

⁵⁷ М. Лесек, *Иконопис цркве Светог архангела Гаврила у Планинском Грабову*, у Уметничка баштина у Срему, Нови Сад 2000, 345-349.

Дуборезни украс по општој замисли, избору и начину обраде флоралних мотива сличан травничком имају иконостас у Горњем Матејевцу из 1869. године, као и нешто богатије украшени иконостаси у цркви манастира Каленића из 1830,⁵⁸ те у црквама Светог Петра и Павла у Кобишници из шездесетих година 19. вијека, Свете Тројице у Штубику из 1872, Свете Тројице у Рогљеву из 1874, Вазнесења Христовог у Рајцу, послије 1870, Вазнесења Христовог у Јабуковцу из 1874, Свете Тројице у Плавни из 1872. године.⁵⁹

За сада може само да се претпостави да је за израду дубореза травничког иконостаса ангажован неки мање познат дрворезбар, стасао на узорима поменутих карловачких и паланачких мајстора, или по начину рада њима сличних дуборезаца са подручја Карловачке митрополије.

Упркос малим ликовним дометима иконописа, травнички иконостас у цјелини, а нарочито због позлаћене дрворезбе, остваља – за босанске прилике тог времена - свечан утисак. Вјероватно је да се ради о првом таквом подухвату на подручју Босанског пашалука након танзиматских реформи. То, уз чињеницу да је градња травничке цркве започета свега годину након Латасове акције, свједочи о угледу и економској снази православних Травничана. Здање и украс њиховог храма показују да средином 19. стољећа више нису били “малобројни и сиромашни” каквим их представља Андрић на почетку истог вијека.

Ljiljana Ševo

ORTHODOX CHURCH IN TRAVNIK AND ITS ICONOSTASIS

Church of the Assumption of the Virgin in Travnik, built in 1854, is one of the first Orthodox temples built in Bosnia after the intervention of Omer Pasha Latas aimed to implement Tanzimat reforms. Although previous researchers of this temple's history state that Serbs in Travnik had no church prior to 1852, and that church service was held in the church of the Saint Archangels in the village of Grahovik close to Travnik, several historical data lead to the idea that there could have been a small church or a chapel in the “Vizier” town itself in the first half of the 19th century.

Travnik Orthodox church is a single-nave building with semicircular apse at the east and a bell tower at the west and features significant proportions for the time it was built in.

There is original iconostasis preserved in the church, wood-carved and painted in the time of the church construction. Richly decorated with wood carving, with dominating floral motives, the iconostasis is divided in three horizontal zones and accentuated with a gilt. The icons of the iconostasis are rather typical ones, of quite small painting achievements.

⁵⁸ Б. Цветковић, *Иконостас у храму манастира Каленића*, 233.

⁵⁹ В. Даутовић, *Црква Светих апостола Петра и Павла у Кобишници*; И. Ћировић, *Црква Свете Тројице у Штубику*; В. Даутовић, *Црква Свете Тројице у Рогљеву*; исти, *Црква Вазнесења Господњег у Рајцу*; А. Костић, *Црква Вазнесења Господњег у Јабуковцу*; В. Недељковић, *Црква Свете Тројице у Плавни*, у књизи *Сакрална топографија Неготинске Крајине*, 96-99, 289-291, 225-227, 207-209, 78-80, 175-177.